

УДК 291.11

О.М. Сідоркіна

СУЧАСНИЙ ДУХОВНИЙ ПРОСТІР: УМОВИ РОЗВИТКУ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

Анотація. У статті розглядаються основні умови, які визначають перебіг процесів у духовній сфері сучасного українського суспільства та формуванні духовного простору країни.

Ключові слова: суспільна свідомість, духовний простір, духовна сфера, релігійна свідомість, традиції, ментальність, культура, цивілізація, релігійні рухи.

Вступ

У сучасному українському суспільстві відбуваються помітні соціальні трансформації, що супроводжуються становленням та утвердженням нових форм, принципів соціального устрою, виникненням нових соціальних інститутів, а також змінами у суспільній свідомості, ставленні до релігії, оцінці її ролі у приватному та суспільному житті. Зміни у формах прояву духовних процесів свідчать про вплив на них багатьох чинників. Останні породжені не лише актуальними проблемами сучасного життя, але й мають коріння в історичному минулому українського суспільства. І це в широкому контексті з політичними, ідеологічними, культурними та соціально-економічними процесами. Це є досить актуальним для сучасних соціально-філософських досліджень стану суспільної свідомості.

Аналіз досліджень і публікацій

Питання визначення та аналіз впливу різних детермінант розвитку суспільної, у тому числі релігійної свідомості в сучасному українському суспільстві загалом розкриваються у роботах Н. Дудар [3; 11], а також у роботах В. Васюковського, Л. Виговського, В. Єленського, С. Здіюрука, А. Колодного, Л. Рязанової та ін. [1; 5; 6; 12; 14; 20], в яких дається загальна оцінка характеру релігійних процесів в Україні, в тому числі у контексті загальноосвітніх процесів модернізації. Регіоналізація процесів відтворення релігійної свідомості аналізується у працях Н. Дудар, В. Єленського та ін. [3; 14]. Досліджувалися також проблеми духовності в різних її аспектах [3; 13], ролі і значення традицій у трансляції соціокультурного досвіду [2; 4; 7; 15; 19].

Проте залишається актуальним подальше соціально-філософське дослідження окремих складових сучасного духовного простору українського соціуму, регіональної специфіки ціннісних орієнтацій зокрема в умовах відносин на рівні міжцивілізаційних відносин (роботи А. Дж. Тойнбі, С. Хантінгтона та ін. [21; 23]), визначення їх місця і ролі у національно-культурному контексті.

Постановка завдання

Соціально-філософський аспект питання полягає у більш глибокому вивченні основних умов подальшого формування духовного простору українського суспільства. При цьому, на нашу думку, потрібно звернути увагу на аспекти міжцивілізаційної взаємодії у духовних процесах, становленні ментальності населення, роль якого помітно зростає з огляду на аналіз подій останнього десятиліття. У зв'язку з цим метою статті є розгляд основних умов, які визначають і визначатимуть у найближ-

чому майбутньому перебіг процесів у духовній сфері українського суспільства, формуванні духовного простору держави.

Основна частина

Сучасна епоха характеризується низкою взаємопов'язаних процесів у духовній та соціальній сферах, зокрема, взаємодією і взаємовпливом різних традицій. Цьому сприяє посилення міжнародних контактів в економічній, політичній та культурній сферах. Україна за останнє десятиліття зайняла важливе місце у глобальній міжкультурній взаємодії, що позначилося на формуванні суспільної свідомості, духовності українського суспільства. В їх основі знаходиться комплекс соціокультурних трансформацій в умовах переходу до постіндустріального суспільства. У цих умовах загальна трансформація соціокультурних інститутів відбувається в напрямі більшого різноманіття форм, норм та цінностей, що сприяє формуванню багатоманіття стилів життя. Відбувається зміна форми суспільних суперечностей, які набувають ознак екзистенційного характеру, що формує новий спосіб зв'язків особистості та суспільства.

Сучасний стан і подальший напрямок розвитку духовного простору в українському суспільстві визначатиметься впливом трьох основних умов: соціально-економічною модернізацією і впливом науково-технічного прогресу на суспільну свідомість; посиленням значення міжцивілізаційної взаємодії; поглибленням на цій основі процесів регіоналізації духовного простору українського суспільства.

Соціально-економічна модернізація суспільства планувалася як перехід від тоталітарних структур до демократії, ринкової економіки та інформаційної свободи. Проте у підґрунтя цих процесів закладалися філософські ідеї сучасної західної ліберальної моделі. Основні її духовні складові – раціоналістичний та індивідуалістичний тип мислення і сприйняття світу крізь призму приватного інтересу, – ввійшли у суперечність з культурними і релігійними традиціями, цілями й цінностями, з національним характером. Тому українське суспільство охопила криза колективної ідентифікації і самоідентифікації, серед причин якої можна вважати зіткнення культурних потоків традиційної й постмодерної культури, коли суспільство практично миттєво (в історичному часі) перейшло у стан граничного нігілізму та ідеологічного вакууму [20, с. 116, 117].

В даному плані змінюється роль суспільної традиції, як однієї з фундаментальних категорій соціально-культурної проблематики, своєрідного способу накопичення, збереження та передачі соціального досвіду людей і водночас як невід'ємного засобу

розвитку культури. Традиція регулює людську діяльність, створюючи в об'єктивних умовах, що постійно змінюються, стійкі орієнтири дій, поведінки та ставлення до реальності [9, с. 163-164].

Важливу роль у подібній трансформації духовного простору сучасності відіграють процеси урбанізації суспільства, що сприяє поширенню специфічної урбаністичної культури. Місто трансформувало традиції, віддалило людину від природи, вмістивши її у світ антропогенних предметів, спричинило анонімність та нетривалість контактів, що сприяло трансформації традиційних моральних норм і санкцій та зумовило зменшення ролі традиційної релігії та всього комплексу духовних цінностей.

Сучасне індустріалізоване місто формує багато в чому секулярно-інтернаціоналізований варіант масової свідомості і, відповідно, спосіб життя, морально-психологічну атмосферу та ціннісні орієнтації, автономні від впливу традиційної релігії та церкви, хоча, при цьому сфера релігійної свідомості не залишається поза суспільними процесами. Тому внаслідок дії багатьох чинників внутрішнього та світового масштабу в релігійній сфері об'єктивно складаються передумови для появи релігійних інтерпретацій нових явищ світового соціокультурного процесу [19].

Процес індустріалізації, що прискорився в другій половині ХХ ст., зруйнувавши звичаї, пов'язані зі старими формами виробництва, змінивши звички споживання, відірвавши трудівників від їх ґрунту, релятивізував культуру як середовище: сьгодні інформація і різноманітність способів її передачі сприяють посиленню абстрактної раціоналізації колективного життя в цілому. Усе це призвело до «створення досить ефективного світу думок – нової фігури культури як горизонту» [18, с. 207].

Але, з іншого боку, сучасне урбанізоване соціокультурне підґрунтя, яке стимулювало подальше посилення процесів секуляризації та технізації масової свідомості, суперечність між розвитком матеріальної та духовної культури, появу нових форм вітчуження, з іншого боку породило своєрідні варіанти «контркультурних» рухів, часто ірраціонального змісту, опозиційних як офіційній світським, так і релігійним інституціям. На думку П. С. Гуревича, вони являють сьгодні загальносоціологічний феномен, знаходячи соціальну опору в усіх країнах, що вказує на потребу у нових абсолютах. Протистояння існуючій культурі, зародження нових ціннісних та практичних установок можна розглядати як процес, який постійно відтворюється у світовій культурі [8, с. 17]. Спостерігається поширення позаконфесійної, інституційно неформованої релігійності, специфічних містичних та сциентизованих вчень, ідеологій квазірелігійного характеру [17, с. 71, 73, 76].

Окрім цього, констатується своєрідне явище глобальної вестернізації національного святкового простору: популяризація Дня св. Валентина, свята Матері, і особливо кельтський Хеллоуїн, німецький Октоберфест та ін., котрі мають тісний зв'язок із сферами політики, реклами та ЗМІ [16, с. 30-33]. У зв'язку з цим «існує реальна небезпека здійснення такого сценарію «входу України в Європу», коли прийняття західних стандартів і моделей громадянського суспільства буде здійснюватися шля-

хом відмови від національних духовних традицій, в тому числі і святкових» [16, с. 30].

Загалом, сучасна соціально-економічна ситуація в Україні сприяє активізації у тому числі багатьох неорелігійних рухів протестантського спрямування. Зазначений аспект прояву кризовості свідомості неорелігійних рухів підтверджується аналізом причин поширення також таких течій, як неоязичництво, православне сектантство, рухів протестантського, ісламського та іудаїстського спрямування. Зокрема, неоязичництво містить певну кількість традиційних суспільно значимих цінностей, що актуалізуються в структурі суспільної свідомості. Серед аспектів, пов'язаних із цією стороною питання, виділяються ті положення віровчення та ідеології неорухів протестантського спрямування, які мають підвищений потенціал привабливості для сучасної людини [20, с. 228-229].

Події суспільного життя України за останнє десятиліття дозволяють говорити про посилення значення ціннісних засад ментальності, які притаманні окремим крупним цивілізаційним блокам, оскільки суспільні протиріччя і конфлікти часто мають в своїй основі саме міжцивілізаційний характер.

Будь – яка система поглядів на світ та місце у ньому людини, що панує у певному соціумі, ґрунтується на його історичному досвіді. А цей досвід, у свою чергу, істотно обумовлює характер пануючих у суспільстві духовних цінностей, їхню ієрархію, зокрема, формування історичної свідомості. Остання є однією з найважливіших ознак, відображуючи панівний у тій чи іншій цивілізації тип культури [22, с. 12-13].

За класифікацією С. Хантінгтона, сучасне українське суспільство може бути віднесено до розколотих країн, в яких основні групи населення тяжіють до різних культур і цивілізацій. В Україні – це прозахідно налаштований захід та православний південний схід. Серед найвірогідніших сценаріїв подальшого розвитку суспільних процесів у державі може бути або політичний розкол по лінії даного міжцивілізаційного протистояння (але такий сценарій можливий лише при серйозному погіршенні політичних відносин між Росією та Заходом), або (що найбільш вірогідно) Україна залишається політично єдиною, зберігає цивілізаційну розколотість і незалежність при тісному співробітництві з Росією. При цьому російсько-українські відносини утворять ту основу, яка необхідна для єдності православного світу на зразок єдності франко-німецького ядра у Західній Європі [21; 23].

Безпосередній вплив на сучасну духовну ситуацію в Україні мали особливості політико-ідеологічної системи радянського періоду, надавши актуальності питанню взаємодії релігійної традиції та світських ідеологій, суперечності між якими відобразилися на загальному стані масової свідомості населення. При цьому певна унікальність становища релігійної ідеології у радянські часи полягала у тому, що релігія опинилась поза сферою активної соціальної раціоналізації, на відміну від західного суспільства. У процесі взаємодії та ідеологічного протистояння західних країн та СРСР радянська ідеологія багато в чому використовувала культурний зміст релігійної

ідеології в процесі міжцивілізаційної взаємодії. Ситуація додатково ускладнюється широким впливом світових релігійних процесів на відповідні процеси в українському суспільстві. Тому процес повернення до релігійної свідомості в багатьох своїх проявах має ознаки сприйняття його як цілісного ціннісно-світоглядного утворення системної природи [20, с. 116]. Не заперечуючи принципово протилежності природи релігійної православної та світської комуністичної ідеології, можна вважати, що у процесі історичного розвитку радянського суспільства сформувалися й відповідні «точки дотику» між ними, що впливали з глибинних передумов життєдіяльності вітчизняного суспільства, в якому продовжують функціонувати солідарні цінності. У зв'язку з цим на початку нового століття в масовій свідомості українського суспільства отримали поширення різні типи ідеологем, які пов'язані з різними ціннісними орієнтаціями від прозахідних ліберальних до соціалістичних та традиціоналістських, які розглядаються як провідні ідеологічні доміанти масової свідомості в сучасній Україні.

Головною особливістю сучасного стану суспільної свідомості в Україні є регіоналізація духовного і релігійного простору, який сформувався історично і посилює роль функції органів державної влади як стабілізуючого чинника. Особливості сучасної релігійної свідомості України є також наслідком тривалого стану відсутності у православ'я інституціалізованого статусу панівної державної релігії та ситуації протидії з інорелігійними впливами.

Конкретна динаміка прояву духовних процесів в Україні має статево-вікові, соціально-професійні та регіональні особливості. Це можна проілюструвати на прикладі виявів релігійності населення. Майже дві третини релігійних новоутворень зосереджується у промислових та урбанізованих південних і південно-східних регіонах України, зокрема у великих промислових центрах та місті Києві (де діє близько половини загальної кількості неорелігійних громад). Тобто, конфесійна карта стосовно характеру поширення традиційних конфесій, мережа яких кількісно зростає в міру просування до західних областей держави, в той час як мережа новітніх релігійних утворень проявляє чітке кількісне зростання у східному напрямку. З іншого боку, соціально-демографічна характеристика членів сучасних неорелігійних громад свідчить про те, що більшість її прихильників (до 60-70%) складає молодь віком 18-29 років, а також особи з високим рівнем освіти (55-60%), інтелігенція (понад 30%) та студентство (22-25%) [11, с. 28]. При цьому майже всі нові релігійні течії для України, як історичні, так новітні, були перенесені з-за кордону шляхом місіонерства. Найбільше зростання частки віруючих спостерігається у невеликих населених пунктах, де суттєвими чинниками релігійності виступають усталений спосіб життя, звичаї і традиції та вплив громадської думки.

Найбільше традиції релігійного виховання вкорінені у західному регіоні України (74,7%), найменше – на сході країни (18,0%) [11, с. 15]. На західній регіоні загалом припадає найменший відсоток загальної кількості неорелігійних громад України, що цілком справедливо можна поставити у зв'язок з зале-

жність від духовно-формуєчого впливу давніх та глибоко вкорінених традиційних релігійних конфесій. У цьому регіоні через історичні причини збереглася у функціональному форматі стала система традиційності з її головними елементами, в тому числі релігійно-конфесійними, традиційними для даного регіону ознаками та характерними для аграрних суспільств соціальних зв'язків. А сучасні процеси соціалізації нового покоління відбуваються на тлі зміни всієї традиційної ієрархії цінностей і, відповідно, в умовах дестабілізації виховних орієнтирів в інституті сім'ї [11, с. 96-97].

Все це свідчить про те, що сучасний період упадкував низку важливих соціальних функцій релігії та особливостей релігійної свідомості, які впливали з конфесійної специфіки релігії та її взаємодії з іншими формами суспільної свідомості. Зокрема, до таких важливих аспектів належать ступінь укоріненості та характер синкретизму, монотеїстичних релігійних уявлень із комплексом язичницької світоглядної традиції. Наявність у структурі сучасної релігійної свідомості елементів дохристиянських вірувань, їх поширеність у вигляді народних традицій і звичаїв є важливою передумовою виникнення неорелігійних рухів язичницького спрямування з відповідним типом релігійної свідомості.

Висновки

Отже, сучасний стан і подальший напрямок розвитку духовного простору в українському суспільстві, на нашу думку, визначатиметься впливом трьох основних умов: соціально-економічною модернізацією і впливом науково-технічного прогресу на суспільну свідомість; посиленням значення міжцивілізаційної взаємодії; поглибленням на цій основі процесів регіоналізації духовного простору українського суспільства. Це посилює роль і відповідальність існуючих демократичних інститутів державності у підтриманні миру і злагоди у суспільстві, налагодженні дієвого міжцивілізаційного спілкування та взаємозбагачення різних культур.

Список літератури

1. Академічне релігієзнавство / [Бабій М. Ю., Колодний А. М., Лобовик Б. О. та ін.]; під ред. Колодного А. М. – К.: Світ Знань, 2000. – 864 с.;
2. Алексеєнко А. П. Природа духовності: монографія / Алексеєнко А. П. – Х.: Факт. – 2004. – 240 с.;
3. Биченко А. Релігійність українського суспільства: рівень, характер, особливості / А. Биченко, Н. Дудар // Національна безпека і оборона. – 2002 – № 10 – С. 19-21;
4. Бондаренко В. Д. Духовно-моральний потенціал України: шляхи посилення його впливу на українське суспільство: [«Православні духовні цінності і сучасність»], (Київ, 21 березня 2003 р.) / Міжнародна Академія управління персоналом. – К.: МАУП, 2003. – С. 50-53;
5. Васьковський В. Стан релігійної мережі в Україні / В. Васьковський // Національна безпека і оборона. – 2002. – № 10. – С. 22-27;
6. Виговський Л. А. Функціональність релігії: природа і вияви / Виговський Л. А. – К.: Хмельницький – Ковальський, 2004. – 339 с.;
7. Грабовець О. В. Релігія як соціальна технологія консолідації соціуму / О. В. Грабовець, Ю. Яковенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 3. – С. 111-122;
8. Гуревич П. С. Возрожден ли мистицизм? Критические очерки / Гуревич П. С. – М.: Политиздат, 1984. – 302 с.;

9. Дорога А. Є. Соціально-філософський аспект аналізу феномена традиції / А. Є. Дорога // Шкільна бібліотека. – 2003 – № 5. – С. 161-164.
10. Дудар Н. П. Детермінанти сучасного стану релігійності / Н. П. Дудар // Людина і політика. – 2003. – №2. – С. 93-110;
11. Дудар Н. П. Нові релігійні течії: український контекст (огляд, документи, переклади) / Н. П. Дудар, Л. О. Пилипович. – К.: Наукова думка, 2000. – 132 с.
12. Єленський В. Є. Релігійність в українському суспільстві. За матеріалами соціологічних досліджень / В. Є. Єленський // Людина і світ. – 2001. – № 10. – С. 20-25.
13. Єленський В. Є. Розлам. Протистояння в українському православ'ї як конфлікт ідентичності / В. Є. Єленський // Людина і світ. – 2000 – № 6. – С. 2-10.
14. Здіорук С. І. Суспільно-релігійні відносини: виклики України XXI сторіччя. Монографія / Здіорук С. І. – К.: Знання України, 2005. – 551 с.
15. Крымский С. Б. Контуры духовности: новые контексты идентификации / С. Б. Крымский // Вопросы философии. – 1992. – № 12. – С. 21-28.
16. Курочкін О. Нові горизонти святкової культури України / О. Курочкін // Університет. – 2007. – С. 23-38;

17. Мчедлов М. П. О социальном портрете современного верующего / Мчедлов М. П., Гаврилов Ю.А., Шевченко А. Г. // Социологические исследования. – № 7. – 2002. – С. 71-76;
18. Полікарпов В. С. Лекції з історії світової культури / Полікарпов В. С. – Харків: Вид-во «Основа», при ХДУ, 1990. – 223 с.;
19. Религия в век научно-технической революции / [ред. В. И. Гараджа и О. Клар]. – М.: Политиздат, 1979. – 184 с.;
20. Рязанова Л. С. Релігійне відродження в Україні: соціокультурний контекст / Л. С. Рязанова – К.: Біла Криниця, 2004. – 239 с.;
21. Тойнбі Арнольд Дослідження історії. Том 2 / Тойнбі Арнольд // Пер. з англ. В. Митрофанова, П. Тарашука. – К.: Основи, 1995. – 407 с.;
22. Хазанов О. В. Феномен религиозного историзма: некоторые подходы к пониманию еврейской и индийской традиций: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. ист. наук: спец. 07.00.00 "историография, источниковедение и методы исторического исследования" / О. В. Хазанов. – Томск, 2002. – 26 с.
23. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон Столкновение цивилизаций // Полис. – 1994. – № 1. – С.33-48.

Е.Н. Сидоркина
СОВРЕМЕННОЕ ДУХОВНОЕ ПРОСТРАНСТВО: УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ

В статье рассматриваются основные условия, которые определяют протекание процессов духовной сфере современного украинского общества и формирование духовного пространства государства.

Ключевые слова: общественное сознание, духовное пространство, духовная сфера, религиозное сознание, традиции, ментальность, культура, цивилизация, религиозные движения.

E. Sidorkina
CONTEMPORARY SPIRITUAL SPACE: CONDITIONS OF DEVELOPMENT.

This article the basic conditions that determine the course of the processes of spiritual sphere of modern Ukrainian society and the formation of spiritual space state.

Keywords: public consciousness, spiritual space, the spiritual sphere, religious consciousness, traditions, mentality, culture, civilization, religious movements.

УДК 130.2 (477)

Н.М. Сухова

«ПЕРЕЗАВАНТАЖЕННЯ» СВІДОМОСТІ ЛЮДИНИ ХХІ СТОЛІТТЯ: ВИКЛИКИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

Анотація. У статті здійснюється філософський аналіз впливу результатів наукових досліджень у природознавстві на зміну усвідомості людини ХХІ століття.

Ключові слова: глобалізація, генетичний код, квантова механіка, біосистема, еволюція, патерн, свідомість, екологічна етика.

Вступ

Глобалізація, як певний етап розвитку суспільства, по-новому ставить перед нами питання про людину та її місце в сучасних історичних процесах. Наступним також постає питання про подальшу долю перебування людства на Землі.

Розвиток сучасних як природничих, так і гуманітарних наук, сприяє стрімкому переосмисленню багатьох глобальних і етичних проблем, які постали перед людством у ХХІ столітті. Магістральною серед них є проблема відношення людини до навколишнього середовища і до самої себе. До цього спонукають нас нові знання, які є результатом нових відкриттів у різних наукових галузях. Переосмислення свого місця у природі, нерозривний взаємозв'язок з нею та можливості власного організму, – є найголовнішою умовою збереження та еволюційного розвитку усього генетично-різномаїття нашої планети.

Постановка мети

Відповідно до зазначеного метою статті у контексті нових наукових відкриттів щодо природи речей та можливостей людського організму є показати необхідність трансформації освітньої методології та практики, яка б сприяла формуванню людини нового типу.

Актуальність теми

Актуальність піднятої проблеми полягає у надзвичайному прискоренні темпів глобалізації процесів розвитку суспільства і майже повній відсутності розробок, в яких би більш глибоко розглядалися моменти генетичного взаємовпливу набутого історичного досвіду на сучасний вибір життєвих траєкторій людства та переосмислення наслідків наших попередніх помилкових рішень та дій.

Проблема взаємовідносин людини і природи існує з часів появи людини на Землі. Але тільки в кінці ХХ та на початку ХХІ століття актуальною стає про-